

EYÜP'TE BAZI 19. YÜZYIL YAPILARINDA YAPI MALZEMESİ VE TEKNOLOJİSİ ÜZERİNE GÖZLEMLER

Doç. Dr. E. FÜSUN ALIOĞLU

1953-Hemşin. Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Restorasyon Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. Çeşitli ulusal ve uluslararası toplantılarda bildiriler sunan Alioğlu'nun, ibtidas dergilerinde yayınlanmış makaleleri ve tezleri bulunmakta. Anadolu ve İstanbul eksenli bilimsel çalışmalara katılan Alioğlu, en son Eminönü/Kiraz Han'ın restorasyonunda çalıştı.

TARİHİ ÇERÇEVE

Eyüp daha ziyade, dini kimliği ile ön plana çıkan bir yerleşme olarak algılanmaktadır. Gerçekten de semtin Bizans Döneminde de sahip olduğu kutsal kimliği, fetihten sonra Peygamber sahabelerinden birinin* mezarının bulunması ile İslami bir karaktere bürünerek burayı zamanla dini bir yerleşme birimi yapmaya yetecektir. Bu dini kimlik Eyüp'e "Kılıç Kuşanma Törenleri" ile Osmanlı saray yaşamında etkin bir rol de verecektir(1). Ancak Eyüp sadece bununla değil başkentini yanı başında yer almasından ötürü başka özelliklerle de anılmaya değer bir kent olmuştur. İstanbul'un içinde bulunduğu koşullardan eş zamanlı olarak etkilenmiş, yansımaları da kendi kentsel dokusuna taşımıştır. Bu nedenle de gerek tek yapı gerekse kent dokusu düzleminde sahip olduğu birikimler önemli bilgileri kapsamaktadır.

Eyüp, fetihten itibaren İstanbul'a ilişkin yönetim kararlarından doğrudan etkilenmiş, bunun örgütsel ve fiziksel yansımalarını hep taşımıştır. Kentin sur dışına taşma eğilimi gereğince, bilinçli bir politika ile bazı yeni külliyelerin Tarihi Yarımada dışındaki semtlerde inşa edilmesine, İstanbul dışından nüfusun iskan edilmesine karar verildiğinde, bu, başka semtlerin yanı sıra Eyüp'ün de gelişmesine yol açmıştır(2). Eyüp'te bir külliye yapılmasına karar verilmesi, Bursa'dan zorunlu olarak İstanbul'a getirilen içinde zengin tüccarların da olduğu bir grubun Eyüp'e yerleştirilmesi bu kararlar sonucu gerçekleşmiştir(3). Doğan Kuban semtin bu yüzyıldaki durumunu, "...Eyüp, kadısı olan bir birim yapıldığına göre bu oldukça hızlı bir gelişmedir..."(4) biçiminde yorumlar.

Kent nüfusunun %30'nun sur dışında yaşadığı söylenen 16. Yüzyılda, Eyüp, Üsküdar ve Suriçi'nin batı kesimi ile birlikte Türk ve Müslüman yoğunluğunu korumuştur(5). İstanbul, Haliç kıyılarında Eyüp'te, Boğaz'ın Avrupa ya-

kasında ve Üsküdar'da genişlerken, Eyüp Sultan çevresinde oluşan kent, dinsel niteliği ile öylesine dikkat çekmiştir ki yüzyılın Sokullu Mehmed Paşa, Pertev Paşa gibi önemli devlet adamları türbelerini burada yaptırmışlardır. İmparatorluğun ünlü mimarı Sinan, Zal Mahmut Paşa ve Karısı Şah Sultan için her bakımdan başkalklar gösteren eseri Zal Mahmud Paşa Camisi'ni yine burada inşa etmiştir(6). Bu dönemde dini yapıların yanı sıra yalılarının da Eyüp yakınlarında inşa edildiği de bilinmektedir(7).

İlginç dönüşümleri içeren, 17. yüzyılın surdışı yerleşmelerin sayısı artar, Haliç kıyısında, Tersane'den Sütlüce'ye kadar yeni yerleşmeler kurulurken Eyüp oldukça büyük bir kasabadır(8). Evliya Çelebi'nin İstanbul'u. Suriçi, Eyüp, Galata ve Üsküdar diye dört mevleviyet olarak tanımladığı bu dönemde, Eyüp, artık tepelere doğru genişlemiş, bir çok yeni mahalle kurulmuştur. Yine Çelebiye göre bunlar, büyük bahçeler içindeki saraylarla doludur. Boğaziçi kıyıları gelişmeden önce devlet ileri gelenlerinin Haliç kıyı ve yamaçlarında konak yaptırmayı yeğledikleri bilinmektedir. Eyüp'ün kutsal bir yer olması bölgenin böylesine bir dinlenme yeri olarak değerlendirilmesini engellememiş aksine güçlendirmiş olmalıdır. 18. Yüzyılın başlarında bu eğilime bağlı yapılanma doruk noktasındadır(9).

18. Yüzyılda surdışı mahallelerin öneminin artması ile Boğaz, Haliç ve Üsküdar İstanbul silüetine daha fazla dahil olmuştur. Saray ve çevresinin yeni yaşam kalıpları oluşturduğu bu dönemde, sayfiye ve mesire yaşantısı kurma tutkusu Boğaz'dan önce Haliç'te gerçekleştirilmiş, devletin üst düzey memurları Kağıthane çevresinde konaklar, köşkler yaptırmışlar(10). Bostan İskelesi'nden Bahariye'ye kadar olan kısım Sultan hanımların yalıları ve dini merkezlerle donanarak semt şık bir surdışı mahalle haline getirilmiştir(11). Sultan'ın en sevdiği konutları, tersane-
deki Köşk, Annesinin Eyüp'teki Sarayı,

1. Kılıç Kuşanma Törenleri için bkz.: Cemal Kafadar, "Eyüp'te Kılıç Kuşanma Törenleri", *Eyüp: Dün/Bugün, Sempozyum, 11-12 Aralık 1993, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Sempozyum/Atölye 3, s.50-61.*

2. Doğan Kuban, *İstanbul, Bir kent tarihi, Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul, Çev. Zeynep Rona, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, Aralık 1996, s. 209*

3. Aynı Yer., s. 187.

4. Aynı Yer., s. 204,205

5. Aynı Yer., s. 250,253.

6. Vogt-Göknül, Ulya, *Mimar Sinan, Sandoz Kültür Yayınları, No:10, s.63.*

7. Kuban, a.g.e., s. 253'te mes-cid ve çeşmelerin sayısına bakarak bu dönemde kentin 500.000 olarak besaplanan nüfusunun yaklaşık %30'nun sur dışında yaşadığı belirtilmektedir.

8. Aynı Yer., s. 269.

9. Aynı Yer., s. 295

10. Tülay Artan, "Terekeler ışığında 18. Yüzyıl Ortasında Eyüp'te Yaşam tarzı ve Standartlarına Bir bakış", 18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam, *Tarih Vakfı Yurt Yayınları No: 53, İstanbul, Şubat 1998, s. 56.*

Haliç'in kuzey kısmındaki Karaağaç'taki köşktür(12). Bu yüzyılda Osmanlı mimarisine giren batılı biçimlerin egemen olduğu tasarımların da Eyüp'te inşa edildiği görülür. Şah Sultan ve Mihrişah Sultan'ın Eyüp'te yaptırdıkları Külliye barok ve rokoko üslubunun yüzyıl sonundaki ilginç örnekleridir.

EYÜP'DE XIX. YÜZYIL

XIX. yüzyıla gelindiğinde, somut yansımalarına 18. Yüzyıldan itibaren tanık olunan, giderek ivmesi yükselen ve "Batılılaşma" olarak adlandırılan dönemin hızlı bir biçimde İstanbul'da yayıldığı görülür. Bu dönem, İnsan hak ve özgürlüklerinden, mali, idari sisteme, tüketim kalıplarına, mimariye kadar toplumsal yaşamın tüm alanlarını etkilemiş, değiştirmiş, dönüştürmüştür. Kagir ve ahşabın egemen olduğu Osmanlı mimarlığı bir toplumsal değişimi de getiren Batılılaşma dönemine kadar geleneksel biçim, programı ve üretimi ile sürerken, onlarca yılı içeren batılılaşma Dönemine kadar geleneksel biçim, programı ve üretimi ile sürerken, onlarca yılı içeren Batılılaşma süreci, mimaride de önce bezeme programlarında daha sonra tek yapı ve kent ölçeğinde yeni yapılanmalara neden olmuştur. Barok, Rokoko, Ampir, Neo Klasik gibi Batılı üsluplar, Endüstri Devrimi sonrası kapitalist ekonominin yeni yapı programları Osmanlı mimarisini ve kentsel dokusunu bazen değiştirerek bazen de onun yanı sıra ürünlerini vermiştir.

Eyüp ise, 19. Yüzyılda bir taraftan, Bizans'tan beri var olan ancak fetihten sonra pekiştirilmiş kutsal kimliğini sürdürmekte diğer taraftan Batılılaşma döneminin etkisiyle imparatorluk başkentinin planlanması, yeniden planlanması çerçevesinde gerçekleştirilen her türlü aktiviteden ve bunların yapısı alana yansımalarından etkilenmiş görünmektedir. Bir yandan tek yapı ölçeğinde inşaat faaliyetleri sürerken diğer yandan Eyüp, surdışı yerleşmelerin İstanbul

kent mekanına entegrasyonunun ele alan projeler kapsamında yer alır. Bunlardan biri, 1839 Tanzimat Fermanı'nın hemen arkasında Helmuth von Moltke'nina İstanbul için yaptığı, tarihi yarımada ile kesintisiz bir ulaşım ağının hedeflendiği ilk imar planı sayılabilecek çalışmadır. Bu projede, Eminönü, Yeni cami önünden başlayan arterlerden biri, Haliç'e paralel giderek Eyüp'te son bulacak biçimde oluşturulmuştur(13). Bir diğeri ise, Şirket-i Hayriye vapur seferlerinin yetersiz kalması üzerine, 1864'te düzenlenen taslak bir nizamname ile tramvay hatları güzergahı tayin edilirken Eyüp'ün, Eminönü'nden başlayıp Haliç boyunca devam eden hattın son ucu olarak tayin edilmesidir(14). Eyüp'ün kent merkezi ile bağını güçlendirmenin arkasındaki nedenlerden biri bu yüzyılda semtin en büyük Müslüman yerleşmesi olmasının yanı sıra sanayileşmenin de ciddi biçimde burada yapılaşmasıdır(15). Bir çok köşk, kasır, sarayın yıkılarak yerine atölyeler, fabrikalar yapılması planlanmış, 1828'de Riştehane (yün imalathanesi), İplikhane, 1833'te eski saray üstüne Feshane bu dönemde gerçekleştirilmiştir(16).

XIX. yüzyıl, doğal olarak, yapı malzemesi ve teknolojisinde de farklılaşmaların ortaya çıktığı bir dönemdir. Batıda Endüstri Devrimi ile üretimi kolaylaşan ve ucuzlayan demir, döküm, çelik, cam gibi yeni yapı malzemeleri ve bunlara ilişkin teknolojinin paralel olarak XIX. Yüzyılda Osmanlı Mimarisine girdiği görülür. Elbette bundan önce Osmanlı yapı sanatında dövme, dökme demir, tunç, bronz gibi metal elemanlar kullanılmaktaydı. Ancak bunların işlevi taşıyıcı olmaktan ziyade bütünleyici idi. Gerçi Klasik dönemde açık türbe ve şardırvanlarda taşıyıcılığı olan bazı metal uygulamalar yapılmıştır(17). Ancak burada sözü edilen metal yapı elemanın taşıyıcı niteliğinin ön plana çıkması, yapı strüktürünü belirgin biçimde etkilemesidir. XIX. Yüzyıl yapılaşmasında metal, yapı strüktüründe

11. İlber Ortaylı, "Eyüp'te sanayi ve Çevre Kirlenmesi", *Eyüp: Dün/Bugün, Sempozyum*, 11-12 Aralık 1993, *Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Sempozyum/Atölye 3*, s. 125.

12. Kuban, a.g.e., s. 315.

13. Doğan Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kentsel Dönüşüm", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.4, İletişim Yayınları, İstanbul*, 1985, s. 885; Çelik, a.g.e., s. 84,85.

14. Çelik, a.g.e., s. 75-77.

15. Zeynep Çelik, 19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti, *Değişen İstanbul, Çev. Selim Deringil, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul*, Şubat 1996, s. 34'te, B.R. Davies'in 1840'ta çizdiği haritaya göre, Eyüp sur dışındaki en büyük müslüman yerleşmesi olarak görüldüğü belirtilir.

16. Ortaylı, a.g.e., s. 126;

Kuban, a.g.e., s. 350

17. Bu konuda en erken tarihli örnek olarak Köprülü Mehmet-paşa Türbesi gösterilebilir. 1715 tarihli Üsküdar Yeni Valide Gülnuş Sultan türbesi, 1726 tarihli Koca Ragıp paşa Kitaplığı babçesinde yer alan koca Ragıp Paşa Türbesi üstü örtüleri demirden yapılmıştır.

taşıyıcı yapı elamın olarak rol alır. İskelet taşıyıcı duvarlar, sütunlar, kemer ve girişler, çatılar metalden oluşturulmaya başlanır(18).

XIX. yüzyılda yapı üretim biçimindeki değişimler ve dönüşümler; klâsik boyutlu tuğladan batılı normda tuğlaya, çatı kaplamasında alaturka kiremitten Marsilya kiremite geçişin, demirin taşıyıcı sistemi yetkinleştirici ya da doğrudan taşıyıcı sistemi yetkileştirici ya da doğrudan taşıyıcı yapı elamın olarak kullanıldığı örneklerin kent dokusunda hızlı bir biçimde artmasını beraberinde getirmiştir. Bağlı olarak da İstanbul'da diğer bazı Anadolu kentlerinde böylesine bir yapılaşma ortaya çıkmaya başlamıştır(19). Bu, Eyüp'de de eş zamanlı olarak örneklerini vermiştir. Bu bağlamda, Eyüp'te XIX. Yüzyılın bazı yapılarını irdeleyerek bu sürece tanık olunabilir(20):

Hüsrev Paşa Kütüphanesi

Bir Osmanlı sadrazamı olan Hüsrev Paşa (ö.1855) Kütüphanesi'ni 1255/1839 yılında yaptırmıştır(21). Kütüphane, Bostan İskelesi'ne açılan Bostan İskelesi Sokak'ta, Hüsrev Paşa'ya ait türbe ile karşılıklı bulunur. Yapı, giriş mekânı olan bir koridor ve bunun iki yanında yer alan kubbeli iki kare mekandan oluşur. Türbenin Bostan iskelesi Sokağa bakan cephesi girişe göre simetrik. Türbe cephesi, subasman, parapet, saçaklık seviyesindeki silmelerle yatay olarak bölümlenmiştir. Köşelerde yer alan plastrlar, alan taç kapıya referans veren biçimlenmeler cephede düşey etki oluşturmaya çalışır. Pencere alt ve üst kısımlarında bitki motifli panolar yer alır. Cephesi beyaz mermer ile kaplı olan yapı, neo klâsik üslub özellikleri taşır. Giriş kapısı ve düz atkılı 20 cm'si mermer kaplamaya geri kalan 50 cm'si tuğla taşıyıcı duvara aittir. Pencere lentosunda, kırık bir sıra

1) Hüsrev Paşa Kütüphanesi

2) Hüsrev Paşa Kütüphanesi/cepheden ayrıntı

parçası altında demir lama/putreller ile lentonun sağlamlaştırıldığı görülür. Yapının mezarlığa bakan arka cephesi kesme taş kaplama/duvar görünümündedir.

Hüsrev Paşa Türbesi

Sadrazam Hüsrev Paşa (ö.1855)'ya ait olan türbe, yine bostan sokak üzerinde Adile Sultan Türbesi ile Kaptan-ı Derya Halil Rifat Paşa Türbesi arasında kalır. Yan yana iki mekandan oluşur. Bunlardan Adile Sultan Türbesi'ne bitişik olan kubbeli mekân türbe bölü-

18. Bu konuda ayrıntılı bilgi için Bkz., E. Füsün Alioğlu, "Geç Dönem Osmanlı mimarisi Metal Yapıların Üzerine bir inceleme", YTÜ Mimarlık Fakültesi, mimarlık Bölümü, Basılmamış Doçentlik Tezi, İstanbul, 1992; Alioğlu, E. Füsün, "XIX. Yüzyıl İstanbul'unda Sergi Mekanları", YTÜ Mimarlık Bölümü, 1996-97 Bahar yarıyılı Eminönü'nde alışveriş ve Rekreasyon merkezi adlı Bitirme projesi grubuna sunulan seminer.

19. Alioğlu, "Geç Dönem..."de bu yapılar şu şekilde sıralanmıştır: ulaşım ve Haberleşme Yapıları: Tünel ve metro Han (Eugene Henri Gavand, 1872-1875), Sirkeci Garı (Jachmunt, 1899-1903), Galata Ribtmı ve Gümrük Binaları (1895), Taşkızak Tersanesi bazı binaları (XIX. Yüzyıl), Haydarpaşa Garı (Helmuth Cuno ve Otto Ritter, 1906-1908), Galata Köprüsü (Alman Man Şirketi, 1912), Sanayi Yapıları: Feshane (XIX. Yüzyıl), Beykoz Hamidiye kağıt Fabrikası (1890-1892), Darbaneli Amire'de Çarkbane (XIX. Yüzyıl), Cibali tüütün fabrikası (1884), Silahbarağa elektrik Fabrikası (1911-1919), Bomonti Bira Fab-

3) Hüseyin Paşa Türbesi

4) Hüseyin Paşa Türbesi/Plastrlarından ayrıntı

müdür. Ayna tonozlu diğer mekan türbedar odası iken daha sonra burası Abdülmecit'in kızlarından Seniha Sultan'ın eşi Adliye nazırı Mahmut Celaladdin Paşa'ya (ö.1903) türbe olarak düzenlenir(22). Cephe plandaki ikili yapıyı yansıtır. Ancak bazı bezeme ayrıntılarında farklılıklar sunar. Türbe cephesi subasman, parapet, pencere lentosu ve saçaklık seviyesindeki silmelerle yatay olarak bölümlenmiş, yivli ve korent başlıklı plastrlar, pencere sövelerinin düşey etkileri ile bu yatay etki kesilerek panolar oluşturulmuştur. Neoklasik ve ampir üslup özellikleri taşıyan yapı cephesi, s ve c kıvrımları içeren profiller ya da barok bitkisel motiflerle bezenmiştir. Dış duvarın kalınlığı 66 cm'dir. Bunun 13 cm'si beyaz mermer kaplamaya, geri kalan 53 cm'si tuğla taşıyıcı duvara aittir. Her iki mekânın cephesi de üçlü pencere düzenine sahiptir. Düz atkılı pencerelerin demir ve döküm şebekeleri bezemeli olarak yapılmıştır.

Kaptan-ı Derya Halil Rıfat Paşa Türbesi

II. Mahmud'un kızlarından Saliha

Bostan İskelesi Karakolu: 1911 tarihli bu fotoğrafta İplikhane Kışlası önündeki karakol, Mibrişab Valide Sultan İmaret'i. Bostan İskelesi ve bazı yalılar görülmüyor. Kaynak: Alman Arkeoloji Enstitüsü.

6) Halil Rıfat Paşa Türbesi/saçak ayrıntısı

Sultan'ın eşi Kaptan-ı Deryalık ve Topthane müşirliği yapmış olan damat Halil Rıfat Paşa'ya (ö. 1856), Hüseyin Paşa'nın kendisine bağışladığı Bostan İskelesi Sokak ile boyacı sokağın birleştiği köşede Hüseyin Paşa Türbesi'ne bitişik arsa üzerinde türbesi inşa edilmiştir(23). Türbe kubbeli kare bir mekân ve buna bitişik giriş mekanı koridor ve türbedar odasından oluşmaktadır. Türbe mekânı köşede yer alır ve iki sokağa birden cephe verir.

Giriş bölümü ve türbedar odası, türbe cephesinden geride kalacak biçimde Boyacı sokağa cephelenmiştir. Türbe cephesi subasman, parapet ve saçaklık seviyesindeki silmelerle yatay olarak bölümlenmiş, yivli ve korent başlıklı plastrlar, pencere söveleri ve saçaklıktaki düşey elemanlar ile bu yatay etki kesilerek panolar oluşturulmuştur. Dış duvarın kalınlığı 73 cm'dir. Bunun 13 cm'si beyaz mermer kaplamaya geri kalan 60 cm'si tuğla taşıyıcı duvara aittir. Yapı cephesi eklektik bir üslupla ele alınmıştır. Türbenin iki cephesi de üçlü pencere düzenine sahiptir. Yarım daire kemerli pencerelerde iç kısımda demir kapaklar, dış kısımda bezemeli

rikası (1888-1890), Yedikule Gazhanesi (XIX. Yüzyıl), Ticari Yapılar: Avrupa/Aynalı Pasaj (XIX.yy), Rumeli Pasajı (XIX. Yüzyıl) Aznavur Pasajı (1900'lerin başı), Suriye Pasajı (1908), IV. Vakıf Han (Kemalettin Bey, 1916-1919), Diğer Yapılar: Dolmabahçe Sarayı Kristal merdiven ve bünkar hamamı üst örtüsü (Garabet Balyan, XIX. Yüzyıl), Dolmabahçe Sarayı Camlı Köşk (XIX. Yüzyıl), Yıldız Sarayı harem Avlusundaki Seralar, limonluk Köşkü (R.D'Aranco, 1849-1900), Çit Kasrı bazı bölümleri, aziz Stefan/Bulgar Kilisesi (1887-1898), Gölhüne Askeri tesislerinde bir kışla (XIX. Yüzyıl), İstanbul'un çeşitli yerlerindeki seralar gibi yapıların tümü ya da bir bölümü metal struktürlü oluşturulmuş ya da desteklenmiş ahşap ya da kagir yapılarıdır.

20. İncelenen yapılar arasında Bulgar Kilisesi, Feshane, Silah-tarağa Elektrik Fabrikası gibi çok bilinen ve irdelenen örnekler alınmamıştır.

21. Mehmet Nermi Haskan, Eyüp Sultan Tarihi, Eyüp Sultan Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1996, s. 328.

22. Baba Tanmam, "Mahmud Celaladdin Türbesi", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarîh Vakfı Yayınları, C.5, s. 266. Aynı yerde Mahmud Celaladdin Efendi'nin Hüseyin Paşa'nın yetiştirdiği Halil Rıfat Paşa'nın oğlu olduğu belirtilir.

23. Aynı yer.

döküm şebekeler vardır. Giriş kapısı demirdendir.

Adile Sultan Türbesi

II. Mahmut'un kızı, Sadrazam Mehmet Ali Paşa'nın eşi olan Adile Sultan Osmanlı haremde kadının dışarı açılmasına örneklik etmiş toplumsal yaşama doğrudan katılma gayretleri içinde olmuştur. Öldüğünde babası II. Mahmut'un değil, eşi Mehmed Ali Paşa ve kızı Hayriye Hanım'ın ve diğer üç çocuğunun yattığı Eyüp, bostan İskelesindeki türbeye gömülmek istemiştir(24). Bu nedenle türbe daha ziyade Sultan'ın adı ile anılır. Sadrazam Mehmet Ali Paşa'nın ölüm tarihinin 1868, kızları Hayriye hanım'ın ölüm tarihinin 1869 olduğu düşünülürse Türbe, sultan'ın ölümünden önce yapılmış olmalıdır(25). Diğer taraftan türbe kapısı üzerinde Abdülmecit'in 1266/1849 tarihli demir malzemeden bir tuğrası yer almaktadır(26). Yapı simetrisinin egemen olduğu üçlü bir mekân kurgusu içindedir. Bunlardan ortadaki aynı zamanda giriş mekanı olan çapraz tonoz tavana sahiptir. Mezarların yer aldığı iki yan mekân kubbe ile örtülüdür. Türbenin Bostan İskelesi Sokağa bakan cephesi girişe göre simetriktir. Türbe cephesi subasman, parapet ve saçaklık seviyesindeki silmelerle yatay olarak bölümlenmiş, korent başlıklı plastrları ile bu yatay etki dengelemeye çalışılmıştır. Cephe elamanları, dönemin mimari eğilimlerine bağlı olarak neo klasik üslup özellikleri taşır. Yüksek su basman ve saçak korniş, kompozit başlıklı plastrlar, bindirme tekniği biçimindeki yarım daire kemerler, iç mekandaki barok kalemişleri, yan odalardaki kubbede yer alan bezemeler bu üslubu yansıtır. Yapı dış duvar kalınlığı 80 cm'dir. Bunun 20 cm'si taş kaplamaya, geri kalan 60 cm'si taşıyıcı tuğla duvara aittir. Giriş kapısı demir olan yapının geniş açıklıklı pencerelerinde bezemeli döküm şebekeler vardır. Yapının bazı ayrıntılarından kullanılan tuğla malze-

7) Kaptan Paşa Camisi

8) Kaptan-ı Derya Hasan Hüsnü Paşa Türbesi

menin klasik boyutta olmadığı tespit edilmekte ancak daha belirgin bir sonuca varılamamaktadır.

Kaptan-ı Derya Hasan Hüsnü Paşa Tekke, Kütüphane ve Türbesi

Bu yapı bütünü, II. Abdülhamit'in (1876-1909) Bahriye nazırlarından Hasan Hüsnü Paşa (ö. 1903), 19. Yüzyılın sonlarına doğru yaptırtmıştır. Yapı demir bir kapının açıldığı bir giriş koridoru ve yanındaki mekanlardan oluşmaktadır. Girişin sağ ve solundaki ilk iki türbe odası kubbeli kare mekânlardır. Sağdaki türbede Hasan Hüsnü Paşa'nın sandukası yer alır. Bu mekânın arkasında kütüphane ve türbedar odası bulunur. Girişin solundaki türbede Hasan Hüsnü Paşa'nın eşi ve çocukları gömülüdür. Bu mekânın arkasında mescit/tevhitane(?) yer alır. Yapı cephesi subasman, parapet ve saçaklık seviyesindeki silmelerle yatay olarak bölümlen-

24. Necdet Sakaoğlu, "Adile Sultan", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları C.1.*, s. 81.

25. Demiriz, Yıldız, "Adile Sultan", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları C.1.*, s. 84

26 Haksan, a.g.e., s. 132.

9) Kaptan-ı
Derya Hasan
Hüsnü Paşa
Türbesi/giriş
kapısı

10) Kaptan-ı
Derya Hasan
Hüsnü Paşa
Türbesi/volta
döşemeden
ayrıntı

miş, plastrlar ile bu yatay etki denge-
lenmeye çalışılmıştır. Cephe elamanla-
rı, neo klasik üslup özellikleri taşır. Gi-
riş kapısı demir olan yapının geniş
açıklıklı pencerelerinde bezemeli bronz
şebekeler vardır. Yapı dış duvar kalınlı-
ğı 55 cm'dir. Bunun 17 cm'si kaplamaya
aittir. İç duvarlar 43 cm'dir. Kullanılan
tuğla boyunun 24 cm olduğu düşünül-
ürse, yapı iç duvar kalınlığının 1.5 tuğ-
la, dış duvar kalınlığının ise 2 tuğla ol-
duğu söylenebilir. Volta döşeme kulla-
nılan yapıda kubbe kasnakları putreller-
le takviye edilmiştir. Volta döşeme de-
likli tuğlanın yanı sıra marsilya kiremi-
tinin kullanıldığı görülür. Volta döşe-
mede marsilya kiremiti kullanımı bili-
nen bir şey değildir. Burada ya malzeme
yetmemiştir ya da henüz bu tekno-

lojinin ilkeleri yerleşmemiştir biçimin-
de bir yoruma gidilebilir.

Büyük İskele Camisi/Kaptan Paşa Camisi

Eyüp vapur İskelesine çıkan İskele
Caddesi üzerinde yer alan cami,
1577'de ahşap olarak inşaa edilmiş,
XIX. Yüzyıl başlarında onarılmış, son
olarak da 1900 yılında Hasan Hüsnü
Paşa tarafından kâgir olarak yenilen-
miştir(27). Elektik üslubtaki cami fev-
kani olarak yapılmıştır. Giriş katı iki
dükkan ve çeşme olmak üzere tasarla-
nan yapının üst katına simetrik, iki ta-
raflı bir merdivenle çıkılır. Cami, küçük
bir son cemaat yeri ve kubbeli tek ana
mekandan oluşur Kubbe bezemeli ah-
şap kaplama olarak yapılmıştır. Yapı
tuğla taşıyıcı duvar üstüne küfeki taşı
kaplanarak oluşturulmuştur. Giriş katı
döşemesi ve merdiven volta döşeme ve
putrel kirişlerle oluşturulmuştur.

DEĞERLENDİRME

Yapılan gözlemlerde bu örneklerin
iki biçimde dönemlerini temsil ettikleri
söylenebilir. Bunlardan birincisi -Kap-
tan Paşa Camisi hariç- yapıların oluş-
turdukları fiziksel dokudur. Kılıç ku-
şanma törenlerine gelen Padişah'ın Bos-
tan İskelesi'nde inerek Eyüp Camisine
yöneldiği aks olan Bostan İskelesi So-
kağın ve bu aksa dik gelişen Boyacı so-
kağın her iki yanında yer alan yapılar,
mevcut Mihrişah Sultan Külliyesi gibi
yapılarla da bütünleşerek bir perspektif
yaratırlar. Özenle oluşturdukları gabari
ile öngörülmüş bir tasarımın öğeleri iz-
lenimini verirler. Özellikle yan yana
yer alan Adile Sultan, Hüsvrev Paşa ve
Halil Rıfat Paşa türbelerinin cephele-
rinde, subasman, parapet, lento, saçak
seviyelerinin süreklilik göstermesi ya
da buna dikkat edilmiş olması, bu izle-
nimi daha da güçlendirmektedir. Böy-
lesine bir yapılaşma, Batılılaşma Döne-
minde kent dokusunun, kent mekanla-
rının düzenlenmesinde ortaya çıkan ta-

27. E. Güzel Erdoğan, "Kaptan
Paşa Cami", *Dünden Bugüne
İstanbul Ansiklopedisi, Kültür
Bakanlığı ve Tarıh Vakfı
Yayımları, İstanbul, 1994, s.
434.*

11) Adile Sultan Türbesi

13) Bostan İskelesi Sokağı deniz tarafından görünüşü

12) Kaptan Paşa Camisi/zemin kat volta döşemesinden ayrıntı

14) Adile Sultan, Hüseyin Paşa, Halil Rıfat Paşa Türbelerinin oluşturduğu siliyet

sarım anlayışını önemli ölçüde yansıtır görünmektedir.

İkinci olarak da örnek yapıların tek yapı olarak sundukları özelliklerde dönemin izlerini bulmak mümkündür. Cephelerin, XIX. Yüzyılın Batılı tasarım kalıplarının etkisini taşıdığı, ayrıntılarının Barok, Ampir, Neo Klasik, Eklektik Üsluplara göre biçimlendiği görülür. Malzeme ve teknoloji bakımından da yüzyılın eğilimlerini gösteren bir biçimde Batılı normlarda tuğlanın, döküm ya da demir bezemeli pencere şebekelerinin, demir pencere kanatlarının, taşıyıcı demir putrellerin kullanıldığı görülür. Kaptan-ı Derya Hasan Hüsnü Paşa Türbesi ve Kaptan Paşa Camisi'nde, ayrıntıların açıkta olması nedeniyle yapı malzemelerinin belirlenmesi kolay olmuştur. Hüseyin Paşa Kütüphanesi'nde ve Adile Sultan Türbe'sinde ise ancak sıvanın kırık olduğu noktalardan yapı malzemesine ilişkin bilgi edinilebilmiştir. Diğer yapılarda yapı malzemesi ve taşıyıcı sistem sıva altında olduğu için bu konuda bir fikir oluşturulamamıştır. Ancak elde edilen bilgiler bu yüzyıl yapılarında yapı malzeme ve teknolojisini irdelerken dik-

katli olmayı, sıva altı görülemez ise, bu dönem yapılarına yeterince kuşku ile bakmayı gerektirmektedir.

Klasik dönemin ilginç yapılar, Ampir, Barok, Neo Klasik biçimli türbeler, sebiller, sultanlara, saray erkanına ait konaklar, yalılar, sahil sarayları ve ilk sanayi yapılarının bu dini ve metropol nitelikteki kentte yan yana yer aldığı görülür. *Başka bir deyişle dini kent niteliğine rağmen Eyüp'ün fizik dokusunda, batılı tasarım öğelerinin, batılı yaşam biçiminin göstergesi yapı programlarının, yeni malzeme ve teknolojilerin rahatlıkla kabul gördüğü izlenebilmektedir.*

Kısaca Eyüp bu bildirinin başında da söylendiği gibi sadece dinsel bir kent değildir. Bu özelliği çok baskın olmasına karşın, tanık olduğu yüzyılların toplumsa, ekonomik koşullarına göre yapılaşmasını yönlendirmiş her zaman çağdaş bir yerleşme olmuştur. Bu, bugünden bakınca belki anlayamadığımız/anlamayacağımız ancak sanayi öncesi toplum yapısını göz önüne alarak kavrayabileceğimiz bir durum olarak görünmektedir.